

ПРИНОСЪТ НА Д-Р ДИМИТЪР МУТЕВ (1818–1864) ЗА ИЗГРАЖДАНЕТО НА БОЛГРАДСКАТА ГИМНАЗИЯ КАТО БЪЛГАРСКИ НАЦИОНАЛЕН ПРОСВЕТЕН ЦЕНТЪР

Татяна Караиванова

Д-р по книгознание, лектор в
Университета по библиотекознание и информационни технологии,
София, България, e-mail: tan4akaraivanova@abv.bg

Статията е посветена на 200-годишнината от рождението (4 септември 1818 г.) на доктора по философия Димитър Мутев. Представени са изключителните му заслуги за създаването на първото българско средно учебно заведение – Болградската гимназия. Разкрити са иновативните методи, заложени за пръв път в българското учебно дело.

Ключови думи: директор, Болградска гимназия, модерно европейско училище

THE CONTRIBUTION OF DR. DIMITAR MUTEV (1818-1864) FOR THE CONSTRUCTION OF THE BOLGRAD HIGH SCHOOL AS A BULGARIAN NATIONAL EDUCATIONAL CENTRE

Tatyana Karaivanova

PhD in book science, lecturer at
University of Library Studies and Information Technologies,
Sofia, Bulgaria, e-mail: tan4akaraivanova@abv.bg

The article is dedicated to the 200-th anniversary of the birth (September 4, 1818) of the Doctor of Philosophy Dimitar Mutev. A prominent Bulgarian Revival Enlightener, who has an outstanding contribution to the creation of the first Bulgarian secondary school. During the Renaissance it gained popularity among the people, such as Bolgrad High School “St. St. Cyril and Methodius”. Dr. Mutev became its director on October 15, 1859, and remained in this post until his death – 14 January 1864. For just over four years he attracted well-trained pedagogues such as: Vasil Popovich - a teacher of Bulgarian language and literature; Teodosii Ikonov - lecturer in Old Bulgarian language; Ivan Filipov - teacher of mathematics; Nikola Kazanakli, a teacher of history and geography, and Dimitar Mutev a teaches physics and natural history.

Dr. Mutev is working on the Bolgrad High School to become a center of spiritual awakening and national consciousness of all Bulgarian colonists and also of the Bulgarians in the enslaved homeland. To fulfill his plans he opens to a high school a boarding house, where both the children of the Bessarabian Bulgarians and those coming from enslaved Bulgaria are accommodated.

Dr. Mutev creates the first in the history of the Bulgarian school: modern physics cabinet, equipped with 140 objects, models and other materials purchased from Vienna; a high school library, which has a rich book fund and receives almost all Bulgarian revival periodicals and plays the role of a large Bulgarian community center. On August 6, 1863, the first school printing press was opened in high school, the content of which is aimed at educational and educational literature. In the first place, textbooks are required, both for the high school and for the schools in the Bessarabian villages and especially for the enslaved Bulgarian lands. Books with religious themes, different socio-political literature and artistic works are published.

In the city began its activity and the theater company. Whose actors are teachers and high school students who bring residents to theater art. That same year, for the first time in Bessarabia, the feast of St. St. Cyril and Methodius, and for the first time in Bulgarian history is celebrated as a public holiday - St. Ivan Rilski, which in the 20th century became a “Den na narodnite buditeli”.

The greatest historical merit of Dr. Dimitar Mutev is that for four years he turned the Bolgrad high school into an elite secondary school on a European level; in a Revival educational, cultural and social center not only for the Bulgarian emigration, but for the entire nation.

Keywords: Director, Bolgrad High School, Modern European School

Навършват се 200 години от рождението на видния възрожденец – доктора по философия Димитър Мутев. Роден е на 4 септември 1818 г. в гр. Калофер в семейството на търговец, откъдето по-късно се преселва в Одеса. Мутев завършва Ришельовския лицей, след което учи в Бонския университет, а през 1842 г. защитава докторат по физика в Университета „Фридрих-Вилхелм“ в Берлин. След дипломирането си Мутев живее в Санкт Петербург, а през 1857 г. отива в Цариград, където основава сп. „Български книжици“, заедно с Драган Цанков списват годишника „Месецослов на българската книжнина“. В Цариград д-р Мутев прави първия български превод на романа „Чичо Томовата колиба“ от Хариет Бичър Стоу (Karaivanov, 2007, 58–59).

През 1859 г. Димитър Мутев се премества в Болград, където остава до края на живота си (13 януари 1864 г.). Болградският период е най-ползотворен за този неуморен възрожденец. Той е директор на Болградската гимназия и я превръща в основен център на българското образование и култура.

През януари 1858 г. в столицата на Княжество Молдова гр. Яш, пред държавния глава – българина от Котел княз Никола Богориди, се явява делегация от двама бесарабски български първенци: Панайот Греков и Георги Минчев, които връчват на княза прошение, подписано от хиляди колонисти от гр. Болград и от още 39 български села в границите на Молдова, в което пише: „Ние, долуподписаните колонисти, по общо съгласие, желаем да се учреди в първенстващата колония Болград отдавна желаното училище, в което науките да се преподават на български език, а съща така да се преподава господстващия (държавния – бел. авт.) молдавски език“. Върху тази колективна молба княз Никола Богориди слага резолюция от 26 март 1858 година: „Препоръчвам настоящето на Департамента по църковните имоти и на народното просвещение за незабавно туряне в действие предложението, изложено в него в пълния му обем“. И последва историческият Хрисовул (Указ) на княз Богориди от 10 (22 нов стил) юни 1858 г. за откриване в гр. Болград на „Централно седемкласно училище в Болград“. Това е точната формулировка, записана в Хрисовула, която се нуждае от уточнение: в началното училище с неговите четири учебни години класовете се наричат отделения, първи гимназиален клас отговаря на днешния пети, а седми – на единадесети клас. Това е първото българско средно учебно заведение, добило известност сред народа, в публицистичната и научната литература като Болградска гимназия „Св. Св. Кирил и Методий“. След успешното завършване на пълния курс на обучение в гимназията випускниците имат възможност да продължат да следват в университет (Karaivanov, 2007, 30).

Хрисовулът за откриването на Болградската гимназия от 1858 г. съдържа 14 печатни страници и е един подробен устав за структурирането и функционирането на гимназията. Тя се управлява от Попечителен комитет, съставен от петима членове, трима от които се избират от населението с мандат от три години, а директорът на гимназията, който е и Председател на комитета, и областният управител в Болград са членове по право. Попечителният комитет играе ролята на училищно настоятелство, специално и единствено в Болград членовете му са отделно от църковното настоятелство, докато през Възраждането църковно-училищните настоятелства са общи. Първият Попечителен комитет е избран през септември 1858 г. в състав: Панайот Греков, Никола Парушев и Дойчо (Дочо) Христов, както и околийският управител Друполо (Kisimov, 1903, 56).

На 20 август 1859 г. временно назначеният за директор на Болградската гимназия Сава Радулов подава оставка. Попечителният комитет на Болградската гимназия „Св. св. Кирил и Методий“ поканва видния възрожденски учен и книжовник д-р Димитър Мутев за директор. На 15 октомври 1859 г. румънското Министерство на просвещението утвърждава д-р Димитър Мутев за директор на Болградската гимназия и той автоматично става член на Попечителния комитет (Karaivanov, 2007, 59). Д-р Мутев добре разбира, че тази гимназия има общонационално значение и въпреки влошеното си здравословно състояние се заема да издигне училището на високо ниво. Събира отличен учителски екип: Васил Попович – учител по български език и литература, завършил Московския университет; Теодосий Икономов – преподавател по старобългарски език, учил в Киев и Прага; Иван Филипов – учител по математика, завършил висше образование в Киев; Никола Казанакли – учител по история и география, завършил в Яш, а самият Димитър Мутев преподава физика и естествена история.

Още в първите дни след пристигането със семейството си в Болград през октомври 1859 г. д-р Димитър Мутев освен задълженията си като директор на гимназията и член на Попечителния комитет, започва да изпълнява още една важна функция – инспектор на българските училища в Бесарабия. Той неуморно обикаля българските села, като убеждава българските колонисти да възстановяват затворените български училища, през 1856 г. при преминаването на Бесарабия към Молдова и през 1858 г., когато княжествата Влашко и Молдова се обединяват в обща държава – Румъния. Там, където няма български училища, д-р Мутев съдейства за тяхното откриване, като непрекъснато оказва методическа помощ, грижи се за набавянето на учебници (Karaivanov, 2007, 59).

Д-р Димитър Мутев се труди Болградската гимназия да стане център за духовна пробуда и национално съзнание на всички български колонисти, а също и за българите в поробеното отечество. В съгласие с тези планове той открива към гимназията пансион, в който са настанени ученици не само от бесарабските села, но и от градове и села на юг от Дунава. На учениците в пансиона се дават безплатна храна, зимна и лятна униформа, бельо, учебници и всички необходими учебни помагала. Само родителите на учениците в Болград плащат такса, съобразена с материалните им възможности (Karaivanov, 2007, 60).

Изминава една година от назначаването на д-р Димитър Мутев за директор на Болградската гимназия, когато градът и средното училище са сполетени от голяма трагедия. В края на октомври 1860 г. румънските власти нарушават подписания през 1856 г. в Париж мирен договор между Русия, от една страна, и Франция, Великобритания, Османската империя и Сардинското кралство, от друга страна, като извършват мобилизация на български младежи за служба в румънската армия. Този договор потвърждава и гарантира правата на българските колонисти, получени от руския император. Против този произвол в Болград се събират около 200 първенци от града и селата с намерение да изпратят протестна телеграма до правителството. Извиканата от властите войска и жандармерия на 6 ноември 1860 г. в Болград извършва масов разстрел на мирно протестиращите българи. Сградата на гимназията е превърната в казарма и арест, учебните пособия (колби, епруветки, глобуси, учебници, списания и много други предмети от добре подредените кабинети по физика и естествознание) и чиновите са изпочупени и разхвърляни по площада. Тези събития са описани най-подробно на страниците на издавания от Георги Раковски в. „Дунавски лебед“ от кореспондента на вестника Иван Геугелов (Arhiv, 1957, 219). Дни след напускането на румънските войници и жандармерия д-р Мутев, в качеството си на директор и председател на Попечителния комитет, подпомогнат и от общите усилия на учителите и гражданите на Болград, успява бързо да възстанови гимназията и учебните занятия започват (Karaivanov, 2007, 10).

Заради първото българско средно учебно заведение, а и заради българската си печатница и благодарение на трудещия се екип на гимназията, град Болград е едно от най-значимите български културно-национални огнища през Възраждането.

По това време вече съществуват българските книгоиздателски центрове в Цариград, Виена, Одеса, Букурещ, Браила. Но в Южна Бесарабия с многобройното ѝ българско население липсва учреждение от такъв характер. Именно върху този факт набляга Попечителният комитет на Централното училище заедно с директора д-р Димитър Мутев в доклада си до министъра на просвещението на Молдова от 27 юли 1861 г., като отбелязва, че това ще е „печатница за български и румънски книги“ (Chelak, 1999, 120).

Печатницата е тържествено открита на 6 август 1861 г. От издадената брошура, отразяваща това събитие, научаваме, че печатницата е учредена „...със соизволение на Негово Височество Александра Йоана I, господаря на съединените княжества, и с разрешение на господина Министъра Духовных дел и народнаго просвещения Д. Росети“ (Chelak, 1999, 123). На тази дата се стича многобройно българско население не само от града, но и от съседните колонии. В текста на брошурата се говори за „Българо-румънска печатница“ (Chelak, 1999, 123). Брошурата е отпечатана на български и на румънски език. Вероятно с двуезичието епитропите Дочо Христов, Панайот Греков, Никола Парушев и инициаторът д-р Димитър Мутев разчитат да спечелят благоразположението на румънските власти (Kisimov, 1903, 103).

Продукцията на Болградската печатница е учебно-просветна книжнина, на първо място, се печатат учебници, необходими както за обучението в гимназията, така и за учи-

лищата в бесарабските села и най-вече в поробените български земи. Издават се книги с религиозна тематика, различна обществено-политическа литература и художествени произведения. Печатницата на Централното училище не е изключение от общите книгопечатни традиции на българските центрове като Цариград, Виена, Букурещ, Браила, Одеса и други (Borshukov, 1976, 336).

Отпечатаните книги предизвикват голям читателски интерес сред българската общност. Известни фамилии предварително заплащат книгата, която желаят да придобият, това е българска художествена литература. Първо се отпечатва комедията на Теодосий Икономов „Ловчанският владика, или бела на ловчанският сахатчия“, 1863 г. Нейният сюжет е по истинска случка, станала в Ловеч. На гневен сатиричен прицел са взети корупцията и развратът на гръцкото духовенство. Публикувано в разгара на борбата за българска църковна независимост, произведението не само се чете с голямо удоволствие, а и се играе с огромен успех в почти всички български градове, вдъхновявайки българите за борба срещу фанаритотите (Karaivanova, 2013, 279–280). По-късно се печата и друга художествена литература.

В Болградската гимназия под ръководството на д-р Мутев се открива първата училищна библиотека, която играе и ролята на крупен български читалищен център. През Възраждането българската институция „читалище“ е своеобразна форма за културното въздигане на българската нация. Ролята на читалищата е да създават обществени библиотеки, да представят пред българската публика патриотични пиеси и да провеждат сказки, преди всичко по обществени и литературни въпроси, пред любознателната публика. Училищната библиотека е открита през 1860 г. и е винаги достъпна както за ученици и учители, така и за гражданите. Тази библиотека разполага с богат книжен фонд и получава почти всички български възрожденски периодични издания (Karaivanova, 2013, 280).

С откриването на Болградската гимназия и с учредяването на нейната библиотека, която играе ролята на общоградско читалище, се променя културната обстановка в Болград. Цялата литература, периодичните издания, изписвани от Виена, Петербург, Цариград, Одеса, Москва, Букурещ, са на разположение на болградчани. Идеята за откриването на библиотеката при гимназията е на директора д-р Димитър Мутев. През 1860 г. той запознава попечителите с тази своя идея и тя скоро става реалност. Но тъй като в училището няма помещение за читална зала, налага се читателите, след като платят определена стойност при библиотекаря, да вземат книгите за вкъщи за период до една седмица. Когато читателят върне книгата, парите му се възстановяват (Syuyur, 1999, 139–140).

В града започва своята дейност и театрална труппа, която приобщава жителите към театралното изкуство. В известен смисъл градът претендира да е един от родоначалниците на българския театър в Бесарабия. На 1 август 1863 г. в. „Съветник“ съобщава за първото театрално представление тук, като го нарича „любопитното от Болград“. Според дописника „по стремлението към доброто и изящното младите съставиха група актьори“ и дадоха първия си спектакъл в къщата на Иван Атанасович „пред болградската публика“ (Atanasov, 1909, 381).

Представени са две пиеси: едната на руски език с название „Билиардорачител“, а другата – на български „по стиховете на Славейковата песнопойка, преработени“ „Иван и Стоян“. Същият вестник, „Съветник“, съобщава и за втория опит на болградската младеж на 8 август 1863 г., когато трупата представя още два спектакъла: на български – комедията на Сава Доброплодни „Михаил“, и на румънски – пиесата „Селска сватба“ (Kisimov, 1903, 117).

Тези първи театрални представления, изнесени в Болградската гимназия за българската диаспора в Бесарабия, за които изключителни заслуги има д-р Димитър Мутев, сплотяват българите. Още тогава театърът се ръководи от комитет, а актьори са учители и преди всичко ученици от гимназията. Театралната група представя основно български патриотични пиеси – „Райна княгиня“, „Стоян войвода“, „Изгубена Станка“, „Покръстването на Преславския двор“, а най-често се играят „Иванко, убиена на Асения“, както и преводната пиеса „Многострадална Геновева“. Българите от Болград и околните села очакват с нетърпение всяка пиеса, представянето на която се превръща в истинско културно събитие. Изнесените пиеси на гимназиалния театър оказват много силно въздействие върху българските колонисти, като възпитават у тях високо национално съзнание (Karaivanova, 2013, 279–280).

Въпреки това Болград не може да се похвали с активен театрален живот, подобен на Браила и Букурещ. Тук не гастролират нито оперни, нито драматични румънски театри, липсва такава фигура като Добри Войников, която да е едновременно драматург и режисьор. Поради географското положение на града, болградчани са принудени да се задоволяват със своя любителски театър, съставен от ученици на гимназията и от будни болградски жители. Обикновено представленията се изнасят във връзка с празнуването на Деня на светите братя Кирил и Методий, по случай края на учебната година и с други тържества. Театралните постановки играят огромна възпитателна роля върху болградското гражданство, като засилват патриотичните чувства и настроения, от една страна, а от друга – приобщават болградчани към съкровищата на световната култура, към просветения европейски свят.

Споменахме по-горе, че д-р Мутев преподава в гимназията физика. Негова е заслугата за изграждането на първия кабинет по физика в българското средно училище. Запазено е негово писмо като директор на гимназията до Министерство на народното просвещение на Румъния, в което съобщава за закупени от Виена 140 предмета, макети и други материали за кабинета по физика в Болградската гимназия и моли Министерството за одобряване на този разход. Когато четем списъка на закупените материали за кабинета по физика, сме уважавани от размаха, с който д-р Мутев изгражда и оборудва кабинет на европейско ниво (Chelak, 1999, 120).

Една от важните културни прояви на българите в Болград е честването на най-народния български празник – Деня на славянските равноапостоли светите братя Кирил и Методий. Първото отбелязване в Бесарабия като граждански празник става в Болград на 11 май 1863 г. с божествена литургия в храма „Свето Преображение“. По време на светата литургия в Болградския храм група ученици внасят за пръв път в храма гимназиалното знаме, което е трицветно: гълъбово-черно-жълто, с извезани образите на св. св. Кирил и Методий. Така Болградската гимназия въвежда за пръв път традицията, която се спазва и до днес от всички училища в България – всяко учебно заведение, основно, средно, висше, да има свое знаме.

Пандели Кисимов, след като сяда на масата и произнася слово на това ярко тържество, много красноречиво разказва за празничния обяд и веселбата в градската градина. „Въобразете си едно място до петдесет разкрача околчесто (кръгло – бел. авт.) като гнездо, обиколено с високи брястове ... Въобразете си после в средата на това място трапеца сложена, столове наредени, печени агнета донесени, бурето с виното на колата, хляб с зюмбюлите, музиканти на една страна, управителя и военните на друга, учениците с флага си там, учителите и гражданите тук: а кажете ни, какво по-живописно от туй, какво по-българско!“ – възкликва той. Преди да седне на масата, Кисимов произнася слово, „съобразно с минутата, с мястото и възторга на слушателите“ (Kisimov, 1903, 51).

Тържеството в градската градина се съпровожда „с българско хоро, българските песни от веселите болградчани“. Кисимов подчертава: „Народният ни характер и тук се усвидетелствува: старци беловласи водяха народното хоро и народните песни, и се радваха толкос повече, дето дочакаха да видят празнуването на този народен празник“ (Kisimov, 1903, 51).

В своите мемоари самият той по-късно споделя, че никак не е било лесно „в една чужда страна, при друга църковна власт, едно ново въведение да се прекара в реда на църковния култ“. Денят на св. св. Кирил и Методий играе голяма роля за мобилизиране на болградчани в решаването на най-актуалните задачи на Българското възраждане: създаване и развитие на народностното съзнание и националното самочувствие. Извън всяко съмнение е, че за първото честване на паметта на равноапостолите св. св. Кирил и Методий в Болград през 1863 г. като училищен и граждански празник големи заслуги има и директорът на гимназията д-р Димитър Мутев. Той е информиран за този празник, който триумфално шества по българските селища, описван с възторг в много дописки във възрожденските вестници.

През 1863 г. против каноните на руската църква, за пръв път на 19 октомври, в Болградския храм „Св. Преображение Господне“ се отбелязва Денят на св. Иван Рилски. Според в. „Съветник“ инициативата за честването на тази дата тръгва от учениците на гимназията, научили за него при изучаването на предмета Закон Божий. Против този празник

се обявява местният протойерей, руснак по народност, отец Никифор, който забранява да се бие голямата камбана, защото в руския църковен устав липсва разпореждане да се отбелязва този светец. Независимо от държанието на протойерея, църковната служба се извършва от българина отец Михаил Казанакли, а голямата камбана възвестява на всички празника на всепочитания от българите светец Иван Рилски. И този празник се провежда по сценария от м. май: отново учениците по време на службата са в храма „Свето Преображение Господне“ и са с училищното знаме, сред това празникът продължава в градската градина с всеобщо народно веселие до късно през нощта (Kisimov 1903, 61).

Въпреки че не сме попадали на сведения за прякото участие и в този празник на директора на гимназията д-р Мутев, едва ли трябва да се съмняваме, че той е негов организатор и активен участник.

Празникът в чест на свети Иван Рилски се отбелязва всяка година от 1863 до 1876 г. само и единствено в Болград и в никое друго българско селище. През 1909 г. празникът на св. Иван Рилски се чества в Пловдив и едва през 1922 г. с разпореждане на министъра на народното просвещение Стоян Омарчевски (19 октомври) – Първи ноември, празникът на св. Иван Рилски, започва да се чества като Ден на народните будители.

Д-р Мутев боледува дълги години от туберкулоза. Изтощен от огромните усилия за поддържане на българските дела, на 14 януари 1964 г. той почива. На погребението два дни по-късно, за да го изпратят и да се простят с него, идват хиляди бесарабски българи.

Погребан е в гробищата срещу църквата „Св. Митрофан“ в Болград (Karaivanov, 2007, 60).

В заключение бих подчертала, че заслугите на д-р Димитър Мутев към българското образование, наука и книжнина са огромни. Той застъпва и прокарва идеята, че книжовният български език трябва да се изгражда на основата на народните говори.

Най-голямата историческа заслуга на д-р Димитър Мутев е, че за четирите години, в които като директор и председател на Попечителния комитет превръща Болградската гимназия – първото българско средно учебно заведение – в елитно средно училище на европейско ниво. Той превръща това заведение във възрожденски образователен, културен и обществен център не само за българската емиграция, но и за целия народ. По подобие на най-елитните европейски гимназии създава пансион за своите ученици. За подпомагане на учебния процес открива издателство и печатница, а в библиотеката освен книги има и списания както на български, така и на чужди езици, които се четат както от учениците в гимназията, така и от обществеността. По времето на д-р Мутев учебното заведение има свой театър, на чиято сцена се изпълняват някои пиеси, написани от преподаватели в училището. Тук се подрежда и първият кабинет по физика на европейско ниво. По инициатива на учениците гимназията има свое знаме и отбелязва празници като Деня на св. св. Кирил и Методий и за пръв път Деня на св. Иван Рилски (днес Ден на народните будители), свързани с културата и образованието на българския народ. И всичко това се заражда в периода 1859–1863 – времето, през което д-р Димитър Мутев е директор на Болградската гимназия.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Arhiv na G. S. Rakovski, 1957. Pisma do Rakovski. Tom II [Archives of G. S. Rakovsky. 1957. Letters to Rakovski. Vol. II]. Sofia. 915 s. (In Bulgarian)

Архив на Г. С. Раковски, 1957. Писма до Раковски. Том II. София. 915 с.

Atanasov, T. 1909. Ochertsi varhu istoriyata na nashia teatar. [Ochertzi on the history of our theater] // *Periodichesko spisanie*, Sofia. 381 s. (In Bulgarian)

Атанасов, Т. 1909. Очерци върху историята на нашия театър. // *Периодическо списание*, № 20, София. 381 с.

Borshukov, G. 1976. Istoria na balgarskata zhurnalistika 1844–1877 [History of Bulgarian Journalism 1844–1877]. Sofia. 606 s. (In Bulgarian)

Боршуков, Г. 1976. История на българската журналистика 1844–1877. София. 606 с.

Chelak, Ek. 1999. Uchilishtno delo i kulturno-prosvetnia zhitov na balgarskite preselnitsi v Besarabia (1856–1878) [Schooling and cultural and educational life of Bulgarian settlers in Bessarabia (1856–1878)]. Sofia. 244 s. (In Bulgarian)

Челак, Ек. 1999. Училищното дело и културно-просветният живот на българските преселници в Бесарабия (1856–1878). София. 244 с.

Karaivanov, N. B. 2007. Bolgradskata gimnazia. Sbornik statii [Bolgrad High School. Collection of articles]. Odesa. 137 s. (In Bulgarian)

Караиванов, Н. Б. 2007. Болградската гимназия. Сборник статии. Одеса. 137 с.

Karaivanova, T. V. 2013. Bolgradskata gimnazia – knigoizdatelski tsentar na balgarskoto obrazovanie i kultura prez Vazrazhdaneto (1861–1875 g.) [Bolgrad High School - Book publishing center of Bulgarian education and culture during the Renaissance (1861-1875)]. // *Digitalното настояще и бъдеще: икономически, културни, образователни, правни и технологични въздействия. Сборник с доклади*. Sofia. 310 s. (In Bulgarian)

Караиванова, Т. В. 2013. Болградската гимназия - книгоиздателски център на българското образование и култура през Възраждането (1861–1875 г.) // *Дигиталното настояще и бъдеще: икономически, културни, образователни, правни и технологични въздействия. Сборник с доклади*. София. 310 с.

Kisimov, P. 1903. Istoricheski raboti. Moite spomeni. Chast IV [Historical works. My memories. Part IV]. Sofia. 100 s. (In Bulgarian)

Кисимов, П. 1903. Исторически работи. Моите спомени. Част IV. София. 100 с.

Syuyur, El. 1999. Balgarskite uchilishta v Rumania prez XIX vek. Dokumenti 1858–1877 [Bulgarian schools in Romania in the XIX century. Documents 1858-1877]. Sofia. 578 s. (In Bulgarian)

Сюпюр, Ел. 1999. Българските училища в Румъния през XIX век. Документи 1858–1877. София. 578 с.

Дата на подаване на статията в редакцията – 11.05.2019 г.